

Наука -
школі

УДК 130.122:37

СПЕЦИФІКА ДУХОВНОСТІ ЯК ФІЛОСОФСЬКО- ОСВІТНЯ ПРОБЛЕМА

У статті здійснено аналіз духовності як теоретичного концепту і як соціокультурного феномену у контексті філософсько-освітньої проблематики. Вказується, що духовність має стати основою процесу цілепокладання освітньої діяльності у межах освіти посткласичного зразка. Визначаються основні напрями практичного використання концепту духовності у освітньому процесі. Обґрунтовується структура духовності як освітнього феномену та здійснюється аналіз її основних компонентів з погляду завдань освітньої діяльності.

Ключові слова: філософія освіти, духовність, особистість, саморозвиток, цінності, цілі освіти.

Постановка проблеми.

Проблема формування духовного світу особистості засобами освітнього впливу здавна є важливим предметом філософського дискурсу, однією з найбільш вагомих проблем

у свою чергу знаходиться у центрі освітньої діяльності. У межах постнекласичної освіти саме розвиток особистості у всій своїй складності та неоднозначності є основним змістом і метою освітньої діяльності. Найбільше значення для філософії освіти поняття духовності має у контексті розкриття духовного удосконалення людини як головної мети освітньої діяльності.

Стан дослідження проблеми. Проблемам духовності в освіті присвятили свої роботи А. Ветошкін, В. Ігнатова, О. Кучерова, І. Степанова та інші вітчизняні й зарубіжні автори. Пріоритетність духовного фактору в освітньому процесі є загальноновизнаною. Однак аналіз духовності як системоутворюючого феномену стосовно визначення цілей освітнього процесу

Валентина СЕРЕДНЯ

Начальник управління дошкільної, позашкільної та загальної середньої освіти Департаменту освіти і науки Дніпропетровської облдержадміністрації, здобувач ДОІППО

Директор школи, ліцею, гімназії № 1-3 2015

залишається мало дослідженою проблемою.

Мета дослідження. Визначення специфіки духовності у контексті філософсько-освітньої проблематики цілепокладання освітньої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Загалом існуючі філософсько-освітні підходи до аналізу духовності є конкретизацією загальнофілософських засад його дослідження стосовно освітніх процесів та феноменів. Духовність розглядається як інтегральна якість особистості, що сприяє її самореалізації у культурно-освітньому просторі на основі вищих духовних цінностей; найбільша його цінність з погляду організації освітньої діяльності полягає у детермінації аксіологічного вектора у спрямуванні особистісних освітніх траєкторій та більш широко – програм особистісної життєдіяльності. Використання концепту духовності для конкретизації цілей освітньої діяльності допомагає враховувати соціокультурний контекст духовного виховання особистості і відповідно сприяє подоланню розриву між реальною ситуацією та бажаною моделлю соціуму. Використання методологічного потенціалу концепту духовності в освітньому процесі є механізмом укорінення в повсякденність духовних ідеалів і цінностей, що можливо завдяки освітній інституціоналізації соціокультурних засад духовності та переводу їхнього функціонування в режим звичних повсякденних операцій засобами освітнього впливу на особистість.

Для вітчизняних досліджень у вказаній царині характерний нерозривний зв'язок проблеми особистісного розвитку як інтегрованої мети постнекласичної освіти і розвитку духовного світу особистості. Незалежно від того, чи розвиток особистості розглядається як цілісний соціокультурно обумовлений процес, чи як слабо детермінований ззовні безмежно диверсифікований процес саморозкриття особистості, форму-

вання позитивних (у соціально-комунікаційному та особистісно-смісловиттєвому вимірах) характеристик її духовного світу розглядається як пріоритетна мета освітньої діяльності. І саме концепт духовності найкраще обґрунтовує інтерпретовані таким чином цілепокладальні засади постнекласичної освіти, водночас забезпечуючи і їх цілісність з погляду поєднання різноманітних методологічних підходів.

У межах філософії освіти духовність розглядається як найбільш важлива ціль впливу на особистість. Мова йде про вплив через формування ціннісно-смісловиттєвих основ здорового способу життя та особистісної життєдіяльності загалом та про вплив через формування цілісного духовного світу особистості як основи її саморозвитку та самоактуалізації. У межах філософського розуміння духовності як культурного феномену більш глибокий зміст отримують сучасні концепції гуманізації освіти, оскільки концепт духовності у культурному вимірі прямо входить до методологічних засад культурологічної переорієнтації постнекласичної освіти. Культура як основа духовності орієнтує на зміни у цілепокладанні освітньої діяльності, зміст яких - перехід від формування готових знань, умінь, навичок, до забезпечення культури їх формування й змін, трансформації, перетворення.

Важливим аспектом дослідження духовності соціокультурного характеру є діалектика раціонального та ірраціонального компонентів духовно-моральних цінностей людини. Можна говорити про правомірність як духовно-релігійного, так і духовно-наукового розуміння моральності людини при всій відмінності у інтерпретації її основ. У межах першого підходу обґрунтовується зв'язок духовності з моральністю, при якому остання має своїм підґрунтям Божественне відкриття. У межах другого – моральність ґрунтується на моральних принципах, що науково виводяться з досвіду со-

ціального життя людей. Власне, соціокультурна природа моральності при цьому не заперечується в обох підходах. Проте у межах духовно-наукового – моральність прямо впливає з буття людей у соціумі і певною мірою духовність при цьому є результатом умов буття. „Норми духовного розвитку – невід’ємний елемент культури, що представляє собою систему соціально придбаних значимих символів, що й трансформуються від покоління до покоління, ідей, цінностей, традицій. ... Їхнім ядром виступає ідеальний тип – успішної соціалізації, індивідуалізації, здатності до рефлексії” [3, с.43].

У межах духовно-релігійного підходу духовність є пріоритетною відносно не лише моральності, а й буття людей та його умов, оскільки саме вона визначає засади нагромадження та осмислення людського досвіду, виходячи з яких і формуються моральні правила і норми поведінки. „Люди роз’єднані між собою на поверхні й пов’язані у своїй глибині... Духовна сила завжди надіндивідуальна, і нею завжди встановлюється невидимий зв’язок між людьми”, - вказував С.Франк [8, с.12]. Духовність у будь-якому випадку є інтегруючою категорією, оскільки визначає кумулятивний результат формування моральних правил незалежно від того, інтерпретуються вони як результат культури чи трансформоване у культурні зразки Божественне одкровення. При цьому саме духовність може вважатися мірою моральності людини у контексті її зв’язку з духовністю як основою людського буття.

Соціокультурний зміст концепту духовності важливий також для розуміння соціальної обумовленості духовних цінностей особистості. Духовне часто ототожнюють з релігійним. Подібна ситуація обумовлює необхідність зрозуміти й осягнути феномен духовності особистості з позиції вищого рівня складності, яким виступають соціальне середовище, со-

ціально-культурний простір, а також такі інституційні структури, як освіта, виховання, традиції, сім’я. У межах концепту духовності існує можливість аналізувати соціально-освітні чинники формування духовного світу особистості, враховуючи загальнозначимі фактори, що дозволяє врахувати соціально-об’єктивний характер проблеми.

У сучасних умовах однією з головних проблем обґрунтування освітньо-виховних ідеалів є їх інтерпретація у контексті системних соціокультурних змін постіндустріального зразка. Є ціла низка причин, які вимагають конституювання саме духовності як цілей освітнього процесу постнекласичного типу, виходячи з характеристик постіндустріального суспільства. Передусім мова йде про кризу класичних ціннісних пріоритетів в умовах ціннісно-сміслового плюралізму, соціокультурної невизначеності ідеалів і ціннісних орієнтирів особистості та нестабільності самої ідентичності соціального суб’єкта. „Сучасне навколишнє середовище руйнівне для людини, протистояти йому може тільки духовна особистість, що сформувалась в лоні національної культури. Руйнівна й сучасна система освіти, заснована на розумінні інформації як мети, що є „антиособистісним” [4, с.19].

Негативні феномени є результатом зміни глобального процесу продукування та поширення цінностей в умовах інформаційного суспільства та системної раціоналізації в умовах глобальних масмедіа. За таких обставин створюються соціально-комунікативні передумови для тотальної раціоналізації та масовизації цінностей, що призводить до руйнування цілісності ціннісно-сміслових компонентів духовного світу особистості. Освітній процес, який орієнтується виключно на підтримку такої функціональної раціональності, спричинює формування нецілісної у духовно-ціннісному плані особистості. Відтак

можна говорити про вичерпаність класичних освітніх ціннісних орієнтирів раціоналістичного характеру і неминучість їх заміни аксіологічним, емпатичним, духовним ставленням до світу. Формування духовності особистості є основною соціокультурно детермінованою метою та змістом сучасної освітньої діяльності, і духовність у цьому контексті виступає критеріальною основою її результативності.

Важливим аспектом дослідження концепту духовності є його використання для визначення складових духовного світу особистості як конкретних результуючих виховного процесу. Концепт духовності здоров'я орієнтує на дослідження духовних основ особистісного розвитку як таких, що знаходяться між собою у нерозривній єдності, системному взаємозв'язку і сутнісному рядоположенні, оскільки тільки у цьому випадку забезпечується цілісність особистості. Загалом визначення переліку складових духовності як системи цінностей є недоцільним. „Оскільки духовних цінностей існує багато, а життя людини складне і різноманітне, то дедукувати конкретні ціннісні орієнтації особистості з універсальних духовних цінностей стає неможливим”, - вказують у зв'язку з цим фахівці з філософії освіти І.Степанова та С.Шалютін [7, с.103].

Однак структурування його змісту з використанням усталених підходів до аналізу змісту духовних феноменів має сенс. Безумовно, подібне структурування може здійснюватися за різними підставами, однак філософсько-освітній аспект змісту концепту духовності має прямий зв'язок з його ціннісно-смісловою спрямованістю у контексті цілей освітньої діяльності. Виходячи з цього, основні її складові мають бути своєрідним мостом між загальними духовними основами та специфічними особистими якостями людини перш за все психічного характеру, на основі яких вони інтеріо-

ризуються і стають компонентами особистісного духовного світу. Відтак ми вважаємо, що основними компонентами духовного здоров'я є когнітивний, моральний, діяльнісно-вольовий та естетичний.

Когнітивний (пізнавально-інтелектуальний) компонент духовності відображає ті якості особистості, які пов'язані з розвитком властивостей психіки, які визначають широкий пізнавальний інтерес, критичне мислення, спостережливість, гнучкість і недогматичність мислення, розвинути уяву тощо. У центрі формування когнітивної складової духовності в освітньому процесі мають знаходитися особистісні якості, які визначають соціоцентричний та гуманоцентричний характер пізнавального процесу. На наш погляд, до таких, у першу чергу, належать рефлексивність, що дає змогу особистості свідомо вибудовувати власну картину світу і забезпечувати особистісний саморозвиток, та сенсожиттєве спрямування, яке загалом визначає напрям та цілі інтелектуального розвитку у контексті розуміння потреб соціального оточення та інших людей. На їх основі відбувається становлення головної духовної характеристики особистості, пов'язаної з її інтелектуальним розвитком - сенс власного буття та смисложиттєві пріоритети. Сенс життя є, по суті, інтегрованою результуючою освітнього впливу, що, хоча і носить пізнавально-інтелектуальний характер, торкається не лише раціональної, а й почуттєвої складових внутрішнього світу особистості. У сенсі життя та смисложиттєвих орієнтирах особистості відображаються загальнолюдські цінності на рівні індивідуального буття. Смисложиттєва складова духовності є синтезуючою онтологічною категорією, яка вирішальним чином визначає міру сформованості індивідуального духовного світу не як „речі у собі”, а як прояву у реальному життєвому бутті особистості, як детермінанти, що визначає

її місце та спрямованість діяльності у соціумі. У філософсько-освітньому контексті саме сенс життя є головною результуючою не лише процесу формування духовного світу особистості, а й загалом освітньої діяльності [6].

Моральний (соціокультурно-ціннісний) компонент духовності визначає моральні екзистенціали духовного буття, які лежать в основі гуманоцентричних цінностей. „Виховати людину інтелектуально, не виховавши її морально, - значить виростити загрозу для суспільства” [5, с. 826]. Найбільш загальною основою цінностей духовної людини є слідування добру та любові як визначальним критеріям у житті та діяльності. Лише на цій основі людина може стати носієм усього спектру загальнолюдських цінностей, які таким чином отримують у її житті та діяльності реальне буття, трансформуючись із якості абстрактних моральних імперативів у якість конкретних чинників людської життєдіяльності, формування інтересів і потреб, становлення соціальних відносин. З іншого боку, наявність у людини прагнення сповідувати сприятливі для її розвитку та соціуму цінності є найважливішою умовою соціалізації, яка у такому разі носить не утилітарно-адаптаційний, а духовно-екзистенційний характер. Нарешті, потрібно мати на увазі, що синтезуючий характер цінностей, які включають у себе потреби, інтереси й емоційні переживання в єдиному комплексі, робить їх важливим механізмом формування такої складової духовності, як духовна культура.

В освітній діяльності важливою є не просто можливість визначення моральних цінностей у якості цілопокладальної основи навчання та виховання, орієнтованого на формування та підтримку духовності, а й можливість на їх основі концептуально та на операційному рівні визначатися з конкретними моральними показниками особистості у вигляді її моральних якостей. Сам перелік таких

якостей, очевидно, не може носити однозначного характеру, проте такі якості як сумлінність, порядність, відповідальність, терпимість, доброзичливість, щирість, щедрість, дбайливість, милосердя, безкорисливість, здатність до співчуття (емпатичність), повага, відвертість, довіра, почуття міри, життєрадісність, здатність до свідомого волевиявлення є важливими орієнтирами освітньо-виховного впливу на розвиток особистості.

Діяльнісно-вольовий компонент духовності включає в себе раціонально-вольові основи життєдіяльності особистості, її діялісно-вольові якості та таку інтегративну характеристику, як властивість надситуативної активності. „Духовна особистість самостійно створює свій власний світ, його цінності, ідеали, смисли життя, коригуючи їх з врахуванням власного особистісного досвіду і змінених умов життя суспільства, знаходячись, тим самим, у стані постійного духовного пошуку... бездуховна особистість не має власного індивідуального, оригінального духовного світу і знаходиться у стані духовного відчуження, оскільки її внутрішній світ заповнений чужими думками, цінностями і нормами, які панують у ньому і підпорядковують особистість собі” [7, с. 106].

Серед основ життєдіяльності найбільше значення мають істина, свобода та творчість. Відповідно і освітній процес має бути спрямований на те, щоб у мотивації особистості, яка спонукає її до тих чи інших цілей у житті, вказані чинники займали пріоритетне місце. При цьому прагнення до осягнення істини має вирішальне значення при організації пізнавальної діяльності та формування ставлення до соціуму та інших людей. Мотивація до свободи в цілому є основою саморозгортання сутнісних сил людини, конституювання її як самостійного, що здійснює діяльність з власної волі суб'єкта соціуму. Творчість виступає

інтегрованою характеристикою життєдіяльності духовної людини, що є водночас і її інструментом, і метою [2, С.11].

На основі вказаних основ життєдіяльності особистості формуються її діяльнісно-вольові якості, які, як і у випадку з моральними якостями, є безпосередніми цілями освітнього процесу. Серед них найбільше значення мають самодисципліна, цілеспрямованість, наполегливість, працьовитість та низка інших. У контексті змісту духовності найбільше значення має той аспект вольових якостей, який пов'язаний із формуванням навичок до саморозвитку, самореалізації, загалом здатностей особистості до формування та діяльнісного прояву власної самості як духовної істоти. Чи не основною проблемою вітчизняної системи освіти є перехід до принципів саморозвитку на особистісному та системному рівні, оскільки у межах авторитарної педагогіки саме цей компонент духовності виявився найменш задіяним у цілепокладанні освітньої діяльності. Відповідно на сьогодні серед нових системних цілей вітчизняної освіти постнекласичного характеру одне з чільних місць займає завдання забезпечити становлення особистості, яка володіє досвідом духовної самодетермінації, оскільки саме „духовно-моральний, аксіологічний (ціннісно-значеннєвий) рівень особистості визначає її професійне й соціальне самовизначення, внутрішню мотивацію і траєкторію життєвої поведінки” [11, с.15].

Надситуативна активність як прояв духовності визначає спрямованість особистості на активні дії, які визначаються не утилітарними потребами, а переконаннями, цінностями, ідеалами. Значущість такої діяльнісно-вольової якості особистості для забезпечення духовності визначається подоланням пасивності та споглядальності у ставленні до себе та зовнішнього світу, яка не дає само-

реалізуватися навіть багатом духовно розвиненим людям.

Естетичний компонент духовності включає в себе здатність та прагнення особистості до освоєння зовнішнього світу та побудови власного духовного світу за законами гармонії та краси. Прекрасне є однією з найбільш довершених форм гармонії, і духовне як прояв гармонії особистості самої із собою та зовнішнім світом не може сформуватися без нього. Це стосується не лише особистості, а й соціуму загалом, оскільки мистецтво як форма суспільної свідомості відіграє вирішальну роль у духовному становленні людини, у розвитку її емоційної чуйності, є джерелом естетичних вражень, сприяє розвитку уяви, творчої фантазії, образного мислення. Виходячи з цього, формування естетичної культури та навичок естетичного освоєння світу є одним із провідних аспектів формування духовності особистості засобами освітнього впливу.

У сучасних умовах, які багато філософів і педагогів характеризують як епоху естетизації буття та діяльності, естетична складова духовності стає все більш важливою. На нашу думку, сам процес становлення постнекласичної освіти відбувається як процес естетизації освітньої діяльності, її цілей та інструментарію, що у філософському плані можна певною мірою вважати відображенням ідей Г.Маркузе стосовно значущості естетичного досвіду та естетичних форм освоєння буття у так званому постматеріальному суспільстві. На сьогодні значною мірою творчість як мета і механізм освітнього процесу значною мірою співпадає з цілями естетичного розвитку особистості. Естетична нерозвиненість сьогодні не тільки несумісна з духовністю, а й є прямою перепорою самореалізації особистості. Відповідно у освітній діяльності важливим постає структурування навколо доміантних естетичних характеристик буття, включення у творчу

діяльність, засновану на активному сприйнятті творів мистецтва; синтез естетичних та аксіологічних складових процесу формування духовного світу особистості.

ВИСНОВКИ

Таким чином, найбільше значення для філософії освіти поняття духовності має у контексті розкриття духовного удосконалення людини як головної мети освітньої діяльності. Основна методологічна функція концепту духовності у філософії освіти пов'язана з вирішенням проблеми цілісності розвитку людини як істоти, в якій домінує духовне на-

чало. Філософсько-освітній аспект змісту концепту духовності має прямий зв'язок з його ціннісно-сисловою спрямованістю у контексті цілей освітньої діяльності. Оскільки духовність є інтеграційною характеристикою особистості як суб'єкта освітньої діяльності, його складові мають цілісно відображати її специфіку з урахуванням спрямованості та цілей освітнього процесу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ветошкин А. П. Феномен духовности и методология идеал-реализма в современном образовании / А. П. Ветошкин, А. Р. Дзиов // Вестник Челябинского государственного университета. – 2012. – № 15. – С. 13-20.
2. Игнатова В. В. Духовно-творческое становление личности и ее социальной ответственности : монография / В. В. Игнатова, Л. А. Барановская ; Сибирский гос. технологический ун-т. – Красноярск, 2010. – 163 с.
3. Ковалевская А. Ф. Проблема здоровья человека в контексте ценностного подхода / А. Ф. Ковалевская // Гуманитарный вектор. – 2009. – № 2. – С. 40-45.
4. Кучерова О. Е. Проблема духовно-нравственного здоровья в современном воспитании / О. Е. Кучерова // СПО. – 2006. – № 10. – С.18-21.
5. Мудрость тысячелетий : энциклопедия. – Москва : ОЛМА - ПРЕСС ОАО ПФ „Красный пролетарий”, 2006. – 848 с.
6. Степаненко І. В. Духовність: філософські конструкції і соціокультурні репрезентації: дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.04 / Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди / І. В. Степаненко. – Харків, 2004. – 422 с.
7. Степанова И. Н. Духовность личности как проблема философии образования / И. Н. Степанова, С. М. Шалютин // Вестник Тюменского государственного университета. – 2006. – № 2. – С. 99-107.
8. Франк С. Л. Духовные основы общества: введение в социальную философию / С. Л. Франк. – Москва : Логос, 1992. – 268 с.

Валентина Средняя Специфика духовности как философско-образовательная проблема

В статье осуществлен анализ духовности как теоретического концепта и как социокультурного феномена в контексте философско-образовательной проблематики. Указывается, что духовность должна стать основой процесса целеполагания образовательной деятельности в границах образования постклассического образца. Определяются основные направления практического использования концепта духовности в образовательном процессе. Обосновывается структура духовности как образовательного феномена и осуществляется анализ ее основных компонентов с точки зрения задач образовательной деятельности.

Ключевые слова: философия образования, духовность, личность, саморазвитие, ценности, цели образования.

Valentina Sereдня Specifics of spirituality as a philosophic-educational problem

Analysis is provided in the article of spirituality as a theoretical conception as well as a socio-cultural phenomenon in context philosophical and educational problematics. It is shown that spirituality is to be a basis of the process of purposefulness for educational activity within an education of postclassical type. The main directions are shown of practical using spirituality conception in education process. The structure of spirituality is validated as an educational phenomenon, also analysis is made concerning the basic components from the point of view of education activity problems.

Key words: philosophy of education, spirituality, personality, self-development, valuables, education purposes.